
SREČANJA V KRONOTOPU PREVODA

Bożena Tokarz: *Spotkania: Czasoprzeźrzeń przekładu artystycznego*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2010. 276 str.

Leta 2010 je pri založbi Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego v Katowicach na Poljskem izšla monografija tudi v Sloveniji znane literarne raziskovalke Bożene Tokarz z naslovom *Spotkania: Czasoprzeźrzeń przekładu artystycznego (Srečanja: Kronotop umetnostnega prevoda)*. Delo, objavljeno v znanstveni zbirki *Historia Literatur Słowiańskich (Zgodovina slovanskih književnosti)*, je plod avtoričinih dolgoletnih raziskav, posvečenih problematiki poljsko-slovenskega in slovensko-poljskega literarnega prevajanja (prevodi francoske literature v poljščino se tu – kot priznava avtorica sama – pojavljajo bolj zato, ker je z njimi lažje uvedla primerjalni in komunikacijski vidik prevajanja). Najbližji kontekst te obširne študije je predhodna monografija *Wzorzec, podobieństwo, przypomnienie (Vzorec, podobnost, spominjanje, 1998)*, v kateri se je Tokarzeva v celoti posvetila teoretičnim aspektom prevodoslovja, med drugim pa prinaša tudi premislek o prevodih besedil Franceta Prešerna, Cirila Kosmača, Draga Jančarja ter – od poljskih avtorjev – Czesława Miłosza, Tadeusza Różewicza in Sławomirja Mrożka. Tudi tu so bili pomembna referenčna točka skrbno izbrani prevodi francoskih avtorjev. Knjiga podaja predlog, kako prevod po eni strani obravnavati kot literarno delo, po drugi pa kot »izraz življenja v različnih jezikih«. Da bi opisala oba vidika, avtorica poseže po orodjih kognitivnega jezikoslovja, kot je npr. načelo opisovanja sveta s pomočjo pojma prototipa. Pri takšnem pristopu je literarno delo prepoznano kot prototip, se pravi spoznavna in estetska kategorija, kateri se posamezni prevodi bolj ali manj bližajo. Da bi bilo mogoče ustvariti ustreznik v drugem jeziku, mora prevajalec najprej določiti, kateri od elementov, ki delo tvorijo, so osrednji, kateri pa obrobni.

Razumevanje prevoda kot sestavnega dela kompleksnega komunikacijskega sistema – in prepričanje, da komunikacijska razsežnost ni le v protislovju s hermenevitično naravo prevoda, temveč sta obe razsežnosti *de facto* dve plati istega pojava – zamejuje tudi perspektivo raziskav, katerih izsledke prinaša zadnja monografija. Avtorica opaža:

Zahvaljujoč prevajalcu se lahko dogodek srečanja, s tem ko se njegova jezikovna interpretacija izvirnika sreča z bralcem prevoda, zgodi v medjezikovnem prostoru in v prostoru ciljnega jezika. Ciljni naslovnik pri srečanju sodeluje le tedaj, kadar prevajalec uporabi svoje dvojezične in dvokulturne zmožnosti in v drugem besedilu ohrani za razumevanje smisla pomemben element tujosti, kajti da bi lahko spoznali samega sebe, se moramo soočiti z drugačnim. Zato je proces prevajalčevega razumevanja, njegova interpretacija izhodiščnega besedila, temeljni pogoj za nastanek prevoda kot specifične oblike diskurza (12–13; poud. B. T.).

Vendar je prevod za avtorico obenem tudi »delo v gibanju« – to pa ji narekuje, da sleherno metodologijo obravnava kot dejavnik, ki močno omejuje interpretacijo prevoda in je v bistvenem protislovju z »duhom časa« (10). Da bi se izognil nevarnostim, ki jih skriva zoženje perspektive, bi moral raziskovalec »preizkušati«

različna orodja, spreminjati zorni kot in pri tem niti za hip pozabiti, da je specifični sistem, kakršen je prevod – vključno z množico povezav, ki določajo njegovo mesto v širšem kulturnem kontekstu – dinamičen in da zato nobena sodba ni dokončna, saj jo bo prej ali slej omajal čas. V študiji, ki jo predstavljamo, se avtorica, ko želi opisati omenjeni »sistem«, najpogosteje sklicuje na teorijo kronotopa in na filozofijo dialoga (kot jo je izdelal Mihail Bahtin). S pomočjo teh dveh teorij analizira izbrane pojave s področja široko razumljenega prevodoslovja. Najprej prevod opazuje iz vidika ciljne kulture – kot fenomen, ki vstopa v prostor tuje kulture in se odziva na določene potrebe ali pričakovanja. Odločitev za proučevanje tega področja raziskovalko spodbudi, da si zastavi vrsto vprašanj: kateri mehanizmi usmerjajo politiko založb, kateri dejavniki spodbujajo tiskanje prevodne literature in kaj založbe od tega odvrta, katerim zakonitostim se podrejšajo prevajalci in kaj odločilno vpliva na njihove izbire? Kakšno mesto imajo slovanske literature v okviru celotne prevodne produkcije? V knjigi na vsa ta vprašanja ne najdemo izčrpnega odgovora – a saj na prvem mestu niti ne gre za to. Veliko pomembnejše se zdi problematiziranje nekaterih vprašanj, ki so kot del prakse vsakega prevajalca, doslej ostajala zunaj prostora kritične refleksije, bodisi zahtevajo nov pogled, ki bi upošteval tako novo časovno perspektivo kot tudi specifiko proučevanega kulturnega okolja. Izmed številnih zanimivih avtoričinih premislekov in sklepo velja izpostaviti zlasti tiste, ki obravnavajo položaj, v katerem se je danes znašel prevod. Avtorica tako opaža, da je skromno zanimanje poljskih založnikov za južno- in (deloma) zahodnoslovansko literaturo posledica še vedno živih stereotipov o slovanskih kulturah, ki izvirajo še iz 19. in se nadaljujejo v 20. stoletju zaradi različnih družbenih in kulturnih predstav, ki so se oblikovali na evropski celine. Ti stereotipi so imeli svoj izvor v idejah Leopolda Ranka, ki je (na podlagi misli Johana Gottfrieda Herderja) delil Evropo na romansko-germanski in slovanski del. Slovanski del je dojemal kot homogen prostor iz kulturnega in jezikovnega vidika. Problem je v tem, da so ta način mišljenja sprejeli tudi Slovani, za katere je bil zaradi njegove drugačnosti bolj zanimiv romansko-germanski del Evrope. Da so avtoričina opažanja pravilna, se je bržkone lahko prepričal vsak prevajalec, ki se je srečal pravili igre, ki jih postavlja sodobni knjižni trg. Načelo prevlade ekonomskih kriterijev, ki jih sprejemajo založbe, potiska v najslabši položaj tiste literature, ki se ne morejo pohvaliti s prepoznavnostjo oz. z avtorji, katerih prepoznavnost je ekonomsko upravičena. Rešitev, ki jo za manjše založbe in prevajalce predstavljajo državne podpore in mednarodni skladi, ni vedno zadovoljiva. Posledica tega je npr. skromno število poljskih prevodov slovenske književnosti – temu pa botruje tudi nepoznavanje, kaj slovenska kultura in literatura poljskemu bralcu sploh lahko ponudita. Te vrzeli zagotovo ne morejo zapolniti spletne objave ali nizkonakladne izdaje, ki že po definiciji dosežejo ozek in precej specializiran krog naslovnikov.

V prvem poglavju se avtorica dotakne tudi zelo pomembnega vprašanja »vključiti prevoda v sprejemajočo literaturo« (40), pri čemer poudari pomen komparativistične stroke kot nepogrešljive pri prevajalskem delu, zahvaljujoč le-tej prevajalec lahko najde »svetlino« med jezikoma. To svetlino razume avtorica kot poseben ne-izrazljiv prostor – ker je tuj izkustvu in jeziku, s katerima razpolaga prevajalec. V tem položaju prevajalec nenehno niha med zvestobo istovetnosti izvorniku in pol-

no »vključitvijo« besedila v ciljni jezik. Avtoričin pogled se na tem mestu izrazito razhaja z razširjenim mnenjem, da je najboljši prevod »tekoč«, tak, ki »ne zveni kot prevod«. Avtorica dokazuje, da učinek »tekočnosti«, ki je prikladen iz estetskih razlogov, prevajalec ponavadi doseže za ceno marginalizacije tistega, kar je neznano za bralca prevoda, torej prostora drugačnosti, ki oba sistema ločuje. S tem pa prepreči pozitiven učinek, ki bi ga tak prevod lahko imel na ciljni jezik. Po drugi strani pa ta drugačnost lahko prinaša v ciljni jezik nove načine ubesedovanja izkušenj. Ilustracija tega procesa širjenja prostora jezika je za avtorico zgodovina slovenskih prevodov poezije Zbigniewa Herberta.

Na to, ali bo prevod v ciljni kulturi dobro sprejet, vplivajo tudi koordinate prostora in časa. Te namreč odločajo, ali bo prevod iniciacijski, aktualen ali zapoznel. V primeru zapoznelega prevoda je njegova vloga v okviru ciljne kulture najmanjša, ker ne odgovarja aktualnim pričakovanjem bralcev, prinaša tisto, kar bralci že poznajo. Situacija je bolj predstavljena v primeru aktualnega prevoda, ker ta uspe zadostiti pričakovanjem in čustvom bralcev.

Prevod pa ima lahko tudi potencial, da ciljno kulturo obogati, tako da v njej nova iskanja, kar velja v primeru iniciacijskega prevoda. S tega vidika raziskovalka obravnava recepcijo Appollinairjeve pesmi *Cona* (polj. *Strefa*) v okviru poljske avantgarde, za primerjavo pa ponudi razmislek o slovenskih prevodih poljskih avtorjev: Bruna Schulza, Stanisława Ignacyja Witkiewicza in Witolda Gombrowicza.

Sklepi, do katerih avtorico pripelje analiza so pesimistični, namreč izkaže se, da omenjenim avtorjem v slovenskem kulturnem prostoru ni uspelo doseči iste vrednosti, kot jo imajo v lastni kulturi. Razlogi za to so različni: lastnosti prevoda (Schulz), zgodovinsko-literarne okoliščine, zaradi katerih so prevodi zapozneli (Gombrowicz, Witkiewicz). Dopolnitev analiz konkretnih primerov na koncu poglavja je premislek o teži zavedanja meja kulture, ki ga mora imeti prevajalec. Zahvaljujoč temu zavedanju – empatičnemu in hermenevtičnemu odnosu do izvirnika – šele lahko prevajalec prepozna drugačnost, s katero se srečuje, in oceni njen pomen za kulturo nasploh in njen vpliv na posameznega bralca. »Rezultat takšnega srečanja je učinek sinergije«, opazuje avtorica, »ki ga najpopolneje občuti prevajalec, ko s svojim znanjem in talentom bralcu omogoči soočenje s tujim«. Med sposobnostmi, ki bi morale odlikovati vsakega prevajalca, avtorica izpostavi empatijo. Zaradi nje omogoči prevod ciljnemu naslovniku, da odkrije »v sebi drugega in v tujem sebe« (84), sprejme »vlogo avtorja, ne da bi bil avtor« (93, poud. B. T.). Ilustracija praktične rabe tovrstnega odnosa so slovenski prevodi pesmi Wisławe Szymborske. Slovenski prevajalec, ki je empatijo in »bralski užitek« zavestno uporabljal kot orodje pri svojem delu, je po mnenju raziskovalke Tone Pretnar.

V naslednji fazi argumentiranja se je avtorica posvetila premišljanju o komunikacijski in hermenevtični razsežnosti literarnega prevoda. V tem okviru si je prevod še zlasti pozorno ogledala z vidika njegove recepcije in upoštevala med drugim vprašanja, ki govorijo razmerju literarne teorije in literarne kritike s teorijo prevoda in kritiko prevoda ter o prevajalčevih sposobnostih, ki izhajajo iz dialoškega (medkulturnega) statusa prevoda. Avtorica ob tej priložnosti še enkrat poudari, da je uspešnost prevoda odvisna od različnih sposobnosti, na katere po-

membno vpliva obvladovanje literarnoteoretskega aparata. Kajti prvi korak, ki ga naredi prevajalec, je vedno analiza in interpretacija izvornika.

Avtorica poudarja še, da kritike, ki ne upoštevajo tega literarnoteoretskega aparata, lahko vodijo k napačni oceni prevoda. Primer tega je zgodovina slovenskih prevodov Sienkiewiczzevega romana *Z ognjem in mečem*, ki jo avtorica rekonstruira v tem poglavju. Zaradi nepoznavanja originala so kritiki izmed prevodov tega romana višje ovrednotili prevod Matije Mrača, za katerega je značilna večja kvaliteta jezika, spregledali pa so vrednost Miklavčevega prevoda, v katerem je razvidna boljša sposobnost pripovedovanja. Ravno slednja pa je značilna za avtorja izvornika, česar kritiki niso prepoznali.

Komunikacijsko perspektivo avtorica izpostavlja tudi v analizi poljskega in slovenskega prevoda *Malega princa* Antoina de Saint-Exupéryja, ko opaza vrsto bistvenih premikov pri konstruiranju podobe naslovnika (na primer v slovenskem prevodu Ivana Minattija ni jezikovnih značilnosti, ki eksplicitno napeljujejo na filozofsko tradicijo. Krog naslovnikov romana se je tako zožal predvsem na otroke). Ko je govor o prevodu kot obliki komunikacije, spregovori avtorica o vprašanju tabuja. Zavest o tem, kaj je v kulturi prepovedano, prevajalca prisili v določeno strategijo obnašanja. Ena od mogočih odločitev, ki pa je iz etičnega vidika hkrati ena najbolj spornih, je poseganje v celovitost besedila. V prvem poglavju avtorica obravnava tudi teme, povezane z razumevanjem vloge prevajalca in razumevanjem prevoda kot pojava, podrejenega opisu in oceni iz perspektive retorike. Med problemi, ki spadajo k temu področju, se avtorica obširneje ukvarja s psihološkim in sociološkim vidikom prevoda, z antologijo kot specifičnim prostorom in »orodjem« prevajalske strategije, literarnim kanonom kot vrednoto in hkrati kot zavezo prevajalcu, ki ne bi smel pozabiti, da je avtorska intencionalnost nadrejena njegovi lastni osebnosti in osebnim preferencam. Avtorico zanimajo tudi dela, ki so izrazito zahtevna za prevajanje. Takšno delo je po njenem mnenju slovenski prevod *Trans-Atlantika* Witolda Gombrowicza, ki ga je opravil Niko Jež. Zaradi jezikovne narave dela, globoko zakoreninjenega v tradiciji poljske plemiške govornice, prevajalec ni imel na razpolago slogovne ustreznice v lastnem jeziku. Ohranitev pomenske in formalne originalnosti dela je bila v tem primeru odvisna od tega, ali bo prevajalcu uspelo najti slogovni približek – našel ga je v pridigah Janeza Svetokriškega. Nič manjši prevajalski izziv ni bil najti slovensko besedo, ki bi izrazila vse pomene, ki jih vsebuje poljski pojem »ojczyzna« (domovina).

V pristopu, ki ga predlaga raziskovalka, je jezik »mreža, v kateri se zberejo zgodovinski, družbeni, psihološki, etični, civilizacijski in filozofski procesi, ki odločajo o razlikah in podobnostih med kolektivnimi in individualnimi subjekti« (200, poud. B. T.); vendar pa je tudi posrednik in hkrati sporočilo samo. Situacija, ki je avtoričin glavni predmet zanimanja – torej prevajanje med sorodnimi jeziki in kulturami – ne le da ne izključuje številnih nevarnosti in pasti, ki prežijo na prevajalca, temveč, nasprotno, celo ustvarja nove. Za opis teh pojavov se izkažejo koristna orodja, ki jih ponuja kognitivno jezikoslovje, zlasti razlikovanje med pomenom in pojmovno oz. konceptualno vsebino ter kategorija intenzije (vsote lastnosti, ki določajo dani pojem ali besedo), ki jo avtorica razume kot »posrednik med jezikovnim znakom in zunajjezikovno

resničnostjo« in je sestavljen iz: »smisla in konceptualnih vlog« (202). V luči teh razlikovanj avtorica podrobneje proučuje kategorijo glagola in izglagolskega samostalnika (zlasti v prevodih iz poljske literature v slovenščino) ter – v drugi študiji – študiji samostalnika in pridevnika. Prevajalec, ki bi rad »udomačil drugačnost« prevajanega dela, se ne sooča zgolj z njegovimi sistemskimi lastnostmi, ampak tudi s kulturnim kontekstom. Raziskovalka pri tem opozarja na določeno nesimetričnost med poljščino in slovenščino, slednji so namreč pogosteje pripisovali narodnopovezovalno vlogo, zaradi česar so večjo pozornost posvečali skladnosti z normo, neredko tudi za ceno omejitve ustvarjalnega potenciala. To med drugim pojasnjuje dejstvo, da »v prevodih poljske literature v slovenščino podomačevanje tujosti prevlada nad njenim sprejemanjem« (226).

Zadnje poglavje študije s sklepnimi ugotovitvami avtorica posveti prevodu kot fenomenu srečanja, katerega cilj je medkulturno zблиžanje in spoznanje: sebe, lastne kulture in »lastnih individualnih možnosti udeleženosti v svetu« (229). Prvi korak v ta proces, je hermenevitično dejanje, ki prevajalca približa spoznanju pomena prevajanega besedila. To dejanje avtorica razume (po Georgu Steinerju) kot kompleksen proces, za katerega je značilno sosledje vsaj štirih faz: zaupanja, agresivnosti, vključitve in razlastitve. Šele na tej osnovi lahko nastane prevod, ki lahko vstopi v prostor kulture, postane njen element in del kolektivnega spomina. Razumevanje prevoda kot srečanja, prostora medkulturne mediacije prav tako zahteva, da upoštevamo elemente tujosti, ki jih vsebuje, in ohranja – kot to imenuje avtorica – »svetlina« med jeziki, s čimer naslovnik dobi možnost, da razširi svoje razumevanje resničnosti. Nasprotje tako razumljenega prevoda, je prevod, ki je orodje kolonizacije, torej tak, ki daje prednost eni kulturi na račun druge. Prevajalec v tem primeru ni posrednik, temveč osvajalec, ni udeleženec v dialogu, temveč monologist.

Avtorica usmerja svoje zanimanje tudi na izkušnjo relativizacije. Srečanje jezikov omogoča prevajalčeva večstranska zavest, ki je posledica njegove vpetosti v dve kulturi. Ker se nahaja »med« in hkrati »nad« obema kulturama, lahko obogati lasten jezik z novimi ekspresivnimi sredstvi. Ta proces se ne konča z nastankom konkretnega prevoda – ta namreč nastane »tako, da se prek izvirnika in sveta v njem naloži drugačno mentalno strukturo. Medsebojna razmerja med njima potekajo od podobnosti, ki je blizu rekonstrukciji vzorca, pa tja do spominjanja v obliki nizov prevodov« (247). Smisel tega procesa pa je, da bi srečanje, kakršno je prevod, postalo katalizator preobrazbe – prevajalca in bralca njegovega dela, fuzija »vsaj dveh kulturnih, osebnostnih in jezikovnih obzorij v dejanju razumevanja izvirnika in njegove retrospektive« (250).

Lahko bi rekli, da v analizah, ki jih zajema najnovejša knjiga poljske raziskovalke, kaže videnje prevoda kot fenomena, ki je po definiciji paradoksen – ki je hkrati stvaritev, rezultat avtonomnih odločitev prevajalca, pa tudi svojevrstna ponovitev dela drugega, poskus rekonstrukcije dejstva, ki že obstaja v drugih kulturno-jezikovnih okoliščinah. Iz te temeljne značilnosti izhaja naslednja značilnost, ki določa ontološki status prevoda: njegova dialoškost ali, širše, komunikacijska narava. Prevod se – takrat, ko se njegov avtor tega zaveda, kot tudi takrat, ko te vednosti nima – dogaja med pogovorom. Edinstvenim pogovorom, ki se odvija na več ravneh hkrati,

kajti njegovi udeleženci so avtorji, torej pisatelj in prevajalec jezikov, ki se v prevodu srečata, pa tudi kulturi, ki v literarnem besedilu »odsevata« druga drugo.

Michał Kopczyk
Tehnično-humanistična akademija
v Bielsku-Biali (Poljska)